

Національна академія наук України
Інститут соціології

БОЙКО НАТАЛІЯ ЛЕОНІДІВНА

УДК 316.772

**ІНТЕРНЕТ ЯК РЕСУРС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

22.00.04 — спеціальні та галузеві соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора соціологічних наук

Київ — 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті соціології Національної академії наук України

Науковий консультант — доктор соціологічних наук, професор **Злобіна Олена Геннадієва**, Інститут соціології НАН України, завідувач відділу соціальної психології

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор **Зеленько Галина Іванівна**, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І. Ф. Кураса, завідувач відділу теоретичних і прикладних проблем політології

доктор соціологічних наук, доцент **Суська Ольга Олександрівна**, Національний університет «Києво-Могилянська академія», доцент кафедри зв'язків з громадськістю факультету соціальних наук і соціальних технологій

доктор соціологічних наук, професор **Чепак Валентина Василівна**, Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, декан факультету соціології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка

Захист відбудеться « 7 » травня 2021 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.229.01 в Інституті соціології Національної академії наук України (01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціології Національної академії наук України (01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12).

Автореферат розісланий « 2 » квітня 2021 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Н. І. Соболева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Демократизація виступає одним з потужних сучасних світових трендів суспільного розвитку. Від початку 1990-х років десятки держав Центральної та Східної Європи, зокрема і Україна, обрали шлях демократизаційних трансформацій. Ефективна демократизація суспільства стала одним з нагальних завдань розвитку сучасної української держави.

Реалії двадцять першого сторіччя означені бурхливим розвитком новітніх інтернет-технологій, які впроваджуються в усіх сферах сучасного суспільства від політичних, економічних, громадянських до культурних, релігійних, освітніх, дозвілєвих тощо. Питання залучення інтернет-технологій в сучасний суспільні процеси з кожним роком набувають все більшої актуальності.

Сьогодні демократизація відбувається на тлі загальносвітових глобальних соціально-технічних трансформацій, пов'язаних з появою Інтернету, що обумовлює актуалізацію дослідження ресурсних можливостей новітніх інтернет-технологій в сучасному процесі демократизації, зокрема і українського суспільства. В матеріалах ООН наголошується, що основи ефективного демократичного управління складають політична участь, громадянський простір і соціальний діалог. І цей процес набуває нових характеристик завдяки впливу глобалізації та технологічного прогресу, зокрема і поширенню сучасних інтернет-технологій.

Водночас вплив Інтернету на сучасний процес демократизації має складну природу. Уявлення про виключно позитивний ресурсний вплив Інтернету на цей процес було поширене серед наукової спільноти на початку розвитку інтернет-технологій і стало майже аксіомою. Проте подальше розширення процесів інтернетизації у світі, значне збільшення впливу Інтернету на різні сфери політичного, громадського, соціального, культурного життя поставило питання про ресурсну неоднозначність інтернет-технологій у процесі демократизації як у світі загалом, так і у кожній окремій державі. Нині з'являються науково-дослідницькі праці з промовистими назвами на кшталт «Як Інтернет вбиває демократію» Джеймі Бартлета або «Чи може Інтернет зміцнити демократію?» Стівена Коулмана. Питання впливу Інтернету на процес демократизації втрачає одновимірність, стає очевидним, що соціально-технічні ресурсні можливості мережі можуть бути використані задля здійснення контролю владних структур, цілеспрямованих *e*-впливів¹ тощо.

Особлива ситуація виникає у суспільствах з несталою демократією (слабкою політико-правовою системою, соціально-громадянською незрілістю), а також з низькою медіа-інформаційною грамотністю користувачів. Слабкість дієвості демократичних засад у таких країнах, помножена на соціально-технічні проблеми інтернетизації, може призводити до вкрай негативних наслідків, таких як посилення тотального контролю владних структур, фіскальних органів

¹ префікс *e*- (електронний)

тощо; фільтрація *e*-контенту; відстеження проявів *e*-активності та переслідування за неї, якщо вона невігідна владі; жорстке втручання в особистісний простір; посилення цілеспрямованих впливів з метою маніпуляції масовою свідомістю (фейкова інформація, *hatespeech*, *e*-тролінг і т. п.) тощо.

Актуальність ґрунтовного дослідження демократизації із залученням новітніх інтернет-технологій у сучасному українському суспільстві зумовлена тим, що наша країна сьогодні активно рухається в напрямі розбудови демократичного суспільства. Курс держави на подальший розвиток інтернет-технологій як одного з важливих засобів поглиблення демократичних трансформацій у суспільстві пов'язаний із розвитком *e*-ресурсів соціально-громадянської активності та взаємодії. Означений курс держави реалізується в цілому ряді законодавчих актів і постанов, реалізації урядових програм. Нині в Україні активно впроваджуються елементи *e*-уряду, *e*-демократії (електронні програми «Держава в смартфоні», «ДіЯ», «Відкриті дані», «Трембіта», система ProZorro й система DoZorro, «електронні петиції», «електронні запити», «електронні консультації», «місцеві громадські бюджети» тощо). Ефективне впровадження таких програм має сприяти відкритості і прозорості діяльності органів влади; активізації діалогу влади із суспільством; подоланню корупційної компоненти в рамках реалізації відносин «державна–громадянин»; розширенню соціально-громадянської *e*-активності тощо.

Проте саме лише збільшення кількості *e*-інструментів взаємодії держави з громадянами в онлайн-форматі є недостатнім задля реалізації демократизаційних трансформацій суспільства. Ефективність використання Інтернету як ресурсу демократизації забезпечується не лише створенням системи формальних утворень для розвитку *e*-діалогу громадян із владою, а й дієвого використання цих можливостей широкими верствами населення. Відповідно проблема використання інтернет-технологій як ресурсу сучасної демократизації актуалізує потребу реалізації ґрунтовного дослідження, спрямованого як на науково-теоретичне осмислення суперечливих реалій сьогодення, так і на емпіричний пошук адекватних референтів для висвітлення цих процесів.

Проблематика розвитку демократії, розгляд причин, чинників та пускових механізмів демократизації, дослідження різних аспектів відтворення та розвитку процесів демократизації в сучасному світі, питання розвитку та функціонування сучасного громадянського суспільства, громадянських практик, ціннісних орієнтацій розглядається у працях Е. Арато, Е. Арбластера, Дж. Брайса, К. Боша, К. Вельцеля, С. Гантингтона, А. Гіденса, Р. Даля, Р. Інглгарта, Дж. Коена, Д. Лернера, С. Ліпсета, Х. Лінца, М. Макфола, А. Пшеворського, Р. Робертсона, А. Степана, Ч. Тілі, А. Турена, М. Уотерса та ін. В політологічному контексті розглядають цю проблематику М. Василик, М. Вершинин, В. Вітюк, Л. Гайдутдинова, З. Голенкова, Г. Зеленько, Т. Карл, Н. Кривокапич, Ю. Левенець, А. Мельвиль, Л. Нагорна, Л. Сморгунов, Ю. Шаповал, Ф. Шміттер. Соціологічний контекст означеної проблематики в реалій українського суспільства присутній у наукових працях та дослідженнях

Л. Бевзенко, І. Бекешкіної, О. Вишняка, Є. Головахи, С. Дембіцького, О. Злобіної, Н. Костенко, Н. Паніної, О. Стегнія, В. Степаненка, О. Резніка, А. Ручки, М. Шульги та ін.

Різні соціальні аспекти функціонування інформаційно-комунікативних технологій у сучасному суспільстві розглядаються в теоретичних наробках Дж. Александера, З. Баумана, Е. Арато, У. Бека, С. Бондаренко, П. Бурдьє, Д. Іванова, М. Кастельса, Дж. Кіна, Г. Рейнгольда, Х. Тофлера, О. Філіппова, Е. Шилза та інших. Активно розвивається і дослідницька проблематика впливу Інтернету на різні аспекти соціального буття, пов'язані з законотворчим, державницьким, політичним, громадянським виміром демократизаційного впливу Інтернету. Проблеми впливу ІКТ на процес демократизації, розгляд питань *e*-демократії, *e*-урядування тощо виступає предметом дослідницького інтересу багатьох науковців як зарубіжних – Ч. Армстронг, Дж. Блумер, Т. Беккер, Е. Брейк, К. Вергес, Ю. Гарлан, Р. Гібсон, Дж. Кедді, М. Кітсинга, С. Коулман, С. Кліфт, Д. Латроп, К. Макнат, Е. Макінтош, Й. Масуда, М. Пората, Д. Растоу, Д. Робінсон, Е. Фелтен, М. Хаген, С. Уорд, С. Шахт, Д. Шулер та ін., так і вітчизняних, переважно правознавців та державних управлінців, в працях яких питання розвитку електронного урядування, електронної демократії розглядаються в законодавчих, державотворчих та політологічних дослідницьких координатах – О. Баранов, О. Бойчун, Н. Грицяк, С. Дзюба, Д. Дубов, О. Дубас, І. Жиляєв, І. Каліушко, П. Клімушин, О. Кукарін, І. Лопушинський, Л. Приходько, А. Семенченко, А. Серенок, С. Соловійов, І. Рубан, О. Чукут та ін.

Проблематика соціальних аспектів використання інформаційно-комунікаційних технологій представлена і в науковому доробку сучасних українських соціологів. Тематика таких робіт досить широка – від дослідження загальних питань розвитку інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційного простору, до окреслення конкретних функціональних та структурних ознак Інтернету як субпростору сучасного суспільства, від вивчення особливостей онлайн-активностей в різних соціальних сферах сучасного українського суспільства (політичній, культурній, релігійній тощо) до дослідження особливостей активності в соціальних мережах (В. Щербина, С. Барматова, О. Горошко, С. Коноплицький, Н. Костенко, С. Ломачинська, Г. Москалик, Л. Найдьонова, М. Наумова, В. Ніколаєвський, Ю. Пачковський, О. Петренко, А. Петренко-Лисак, С. Романенко, Л. Скокова, О. Сусська, В. Судакова, В. Чепак, Л. Черноус, І. Чудовська та ін.). Дотичними до нашої проблематики є дослідження інформаційно-комунікаційного простору політики, вивчення різних аспектів політико-громадянської онлайн-активності, політичної мобілізації соціальних медіа, феноменів маніпулювання в онлайн-просторі тощо, які представлені в працях С. Барматової, О. Буданової, М. Вершиніна, О. Личковської, Л. Найдьонової, Г. Почепцова та ін. Проте в сучасному науковому дискурсі бракує ґрунтовних соціологічних досліджень перебігу сучасних процесів демократизації із залученням новітніх інтернет-технологій.

Практична затребуваність такого дослідження сьогодні підсилюється з огляду на суперечливий характер взаємозв'язків між наявною суспільно-актуалізованою потребою реалізації демократизації сучасного суспільства за допомогою новітніх інтернет-технологій, активними спробами її здійснення в реаліях сучасного українського суспільства та нестачею теоретично-обґрунтованої наукової бази її реалізації.

Проблемна ситуація, яка сформувалась у вітчизняному науковому дискурсі стосовно досліджень ресурсного впливу Інтернету на процеси демократизації, визначає потребу в системно-узагальнюючому знанні та створенні наукового підґрунтя для визначення і реалізації можливостей використання ресурсу Інтернету як чинника прискорення демократичних трансформацій українського суспільства. Отже, *наукова проблема* полягає в необхідності подолання суперечності між наявною масою емпіричного матеріалу та фрагментарністю теоретичних розвідок щодо впливу Інтернету на демократизацію суспільства, які характеризуються відсутністю системно-узагальнюючого агрегованого бачення і відповідних пояснювальних концептів, що унеможлиблює теоретичну інтерпретацію, соціологічний аналіз та обґрунтування наявного стану і перспектив демократизації сучасного українського суспільства з залученням ресурсних можливостей Інтернету.

Розв'язання зазначеної проблеми можливе через створення концепції електронної демократизації суспільства як багатовимірного феномену, який перебуває у процесі інституціоналізації, через визначення компонентів і показників електронної демократизації та їх емпіричної верифікації в реаліях українського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконання дисертаційного дослідження пов'язане з науково-дослідними роботами Інституту соціології НАН України, зокрема: «Зміни стилів життя населення України під впливом соціокультурних детермінант» (№ держреєстрації 0104U007693), автором досліджено новий стиль життя, пов'язаний з використанням новітніх Інтернет-технологій; «Соціальні інтереси в динаміці міжгрупових та міжособистісних взаємодій» (№ держреєстрації 0107U005876), здобувачем досліджено наявність демократичних настанов та їх якісна вираженість в системі соціальних інтересів українських громадян; «Чинники та механізми регуляції соціальної поведінки в ситуації нестабільності» (№ держреєстрації 0110U005243), автором досліджено роль Інтернету в регуляції соціальних відносин в сучасній Україні; «Соціально-психологічні чинники інтеграції сучасного українського соціуму: солідарність, відповідальність, толерантність, довіра» (№ держреєстрації 0113U005455), здобувачем досліджено солідаризаційний потенціал Інтернету; «Соціальна напруженість у кризовому соціумі: чинники, динаміка, шляхи мінімізації» (№ держреєстрації 0116U007357), здобувачем досліджено особливості впливу використання інтернет-технологій на зростання рівня напруженості в суспільстві; «Агенти соціальних змін в суспільстві нестійкої інституційності» (№ держреєстрації 0119U102409) (з 2019 р.), здобувачем досліджуються агенти

демократизаційних трансформацій в сфері відносин «держава – громадянин»; НДР «Системні ризики нестабільного суспільства: бідність, соціальна напруженість, культурна інволюція» (№ держреєстрації 0120U101665) (з 2020 р.) здобувачем досліджуються особливості впровадження елементів електронного урядування, їх ризики та переваги в реаліях українського суспільства.

Мета дослідження: соціологічна концептуалізація демократизації сучасного суспільства із залученням інтернет-технологій на основі моделювання процесу електронної демократизації українського суспільства. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- узагальнити та систематизувати теоретико-методологічні підходи до вивчення демократизації;
- визначити тренди сучасної демократизації та узагальнити інтерпретацію поняття демократизації у соціології;
- на основі аналізу сучасного міждисциплінарного наукового дискурсу здійснити систематизацію теоретичного доробку по проблемі впливу Інтернету на демократизацію сучасного суспільства;
- здійснити експлікацію співвідношення понять електронна демократія, електронний уряд та електронне урядування в сучасному науковому дискурсі;
- визначити концепт електронної демократизації та структурувати її компоненти;
- обґрунтувати компоненти моделі процесу електронної демократизації та згенерувати їх емпіричні показники;
- здійснити емпіричну верифікацію концептуальної моделі електронної демократизації в українському суспільстві;
- на основі аналізу стану та динаміки реалізації ресурсних компонентів електронної демократизації в українському суспільстві уточнити концептуальну модель електронної демократизації та окреслити напрями розвитку можливостей підвищення ефективності демократизації суспільства із використанням інтернет-технологій.

Об'єктом дослідження є демократизація українського суспільства.

Предмет дослідження: Інтернет як новітній ресурс демократизації сучасного українського суспільства.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення окреслених завдань у роботі використано систему загальнонаукових теоретичних методів, зокрема системний, критичний, порівняльний, інтеграційний, а також методи аналізу та синтезу, типологізації, систематизації та інтерпретації. Задля емпіричної верифікації концептуальних положень роботи застосовувалась комбінація кількісних та якісних методів дослідження, зокрема методів статистичного аналізу, вторинного аналізу даних, аналізу напівструктурованих анкет та інтерв'ю.

У першому розділі роботи використано методи критичного аналізу, синтезу, порівняння, співставлення та систематизації, інтеграційний метод

зادля узагальнення та уточнення поняття демократизації, обґрунтування основних підходів розгляду демократизації в сучасному науковому дискурсі.

У другому розділі використано методи системного аналізу структурний метод, методи синтезу та узагальнення задля визначення соціально-технічних характеристик Інтернету, критичного аналізу, систематизації та класифікації задля визначення сучасних дослідницьких практик аналізу впливу Інтернету на демократизацію, а також аналізу співвідношення елементів електронного урядування, електронної демократії та електронного уряду.

У третьому розділі використано методи критичного аналізу, логічного моделювання, структурний метод, а також методи систематизації та класифікації для визначення ознак електронної демократизації українського суспільства, створення моделі електронної демократизації, визначення її ресурсних компонентів та їх показників.

У четвертому розділі для емпіричної верифікації теоретичних положень було використано соціологічні методи збору інформації (опитування та напівструктуровані інтерв'ю). Для обробки первинної інформації використано методи описової статистики та багатомірного статистичного аналізу. Додатково використовувався вторинний аналіз результатів соціологічних опитувань і аналіз статистичної інформації. Для уточнення концептуалізації процесу електронної демократизації були застосовані методи критичного аналізу, синтезу, порівняння, співставлення та систематизації.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становили дані загальноукраїнських соціологічних опитувань «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін» і низки спеціалізованих проєктів у рамках омнібуса, які проводяться Інститутом соціології НАН України на постійній основі; дані авторського соціологічного дослідження поведінки активістів, які виявляли соціально-громадянську активність в інтернет-мережі; дані Державної служби статистики України з питань запровадження елементів *e*-демократії в країні; дані результатів якісних, кількісних і експертних досліджень та інших джерел інформації, які фіксували перебіг демократизаційних процесів у мережі Інтернет.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробці концептуальних засад процесу інституціоналізації електронної демократизації та емпіричній верифікації моделі електронної демократизації в реаліях українського суспільства

вперше:

- розроблено концепт електронної демократизації суспільства, який визначається як складний процес емансипативного нарощування дієвої ресурсності Інтернету у сучасному процесі демократизації;

- визначено етапи інституціоналізації процесу електронної демократизації в суспільстві: 1 – впровадження підготовчих політичних, технологічних, організаційних, законодавчих, суспільних змін; 2 – відтворення сталих соціально-громадянських *e*-практик; 3 – інтеріоризація демократичних

ціннісно-нормативних засад суспільної *e*-активності та *e*-взаємодії, які легітимізують демократизаційні трансформації суспільства;

- запроваджено громадянськи-центрований підхід до розгляду етапів дигіталізації суспільства, який (поряд з техніко-технологічною та законодавчою еволюцією) дозволяє окреслити стадії еволюції готовності суспільства (громадянина) до ефективного використання можливостей інтернет-технологій задля реалізації соціально-громадянської *e*-активності громадян;

- запропоновано концептуальну модель процесу електронної демократизації яка визначає його способи реалізації (формалізовані та неформалізовані *e*-практики), агентів (*IT*-активісти, громадські *e*-активісти, владні структури, міжнародні організації) та ресурси (ресурси формально-організаційного залучення; ресурси соціально-громадянської поведінкової активності; ресурси ціннісно-нормативної інтеріоризації); визначено показники кожного з виділених типів ресурсів та запропоновано індикатори для їх емпіричного вимірювання;

- здійснено емпіричну верифікацію концептуальної моделі відповідно до виділених стадій дигіталізації українського суспільства: початкову, стадію зближення, стадію опанування і стадію розширення можливостей, які демонструють етапи входження інтернет-технологій в безпосередній життєвий простір пересічних громадян, інтенсивність цих процесів та їх якісні характеристики; визначено, що особливістю виділених стадій дигіталізації українського суспільства є їх перманентна інноваційність (постійний розвиток), що дозволяє постійно накопичувати та акумулювати переваги кожної з означених стадій задля поліпшення ефективності використання ресурсу мережі пересічними громадянами;

- визначено структуру та диференціацію соціально-громадянських *e*-практик за трьома змістовними блоками: інформаційним (когнітивним), комунікаційним (емоційним) та дієвим (поведінковим) соціально-громадянської *e*-активності; з'ясовано динамічний характер превалювання певного блоку соціально-громадянської *e*-активності як реакції на політичні, економічні події в країні та світі;

- на основі тотожності змістово-цільової структури соціально-громадянської *e*-активності трикомпонентній структури соціальної поведінки в суспільстві виокремлено соціально-громадянські інтернет-практики (СГП) як новий вид суспільних практик, які утворюють самостійні підсистеми соціально-громадянської *e*-активності: когнітивно-інформаційну, емоційно-комунікаційну та дієво-поведінкову;

- виявлено специфіку взаємодії основних агентів *e*-демократизаційної трансформації українського суспільства (*IT*-активісти, громадянські *e*-активісти, міжнародні організації та структури, держава та владні установи) та визначено етапи їх провідної агентної чинності, які демонструють особливості українського шляху розвитку цих процесів – самоорганізаційний етап, міжнародний етап, етап інституційного впровадження;

- на основі аналізу отриманих емпіричних даних здійснено корекцію концептуальної моделі, а саме: 1 – додано елемент сполучення різних типів ресурсів на основі взаємодії різних агентів процесу електронної демократизації; 2 – визначено, що ключовим моментом в диференціації користувачів за характером *e*-практик є не особливості пропонованих *e*-інструментів (формалізовані проти неформалізованих), а особливості мотивації самих користувачів; 3 – уточнено специфіку вимірювання показника «довіра до Інтернету», яка має враховувати особливості формування довіри у користувачів (безпосередній досвід *e*-активностей) та не користувачів (фоновий суспільний досвід);

удосконалено:

- тезаурус проблематики електронної демократизації через впровадження в науковий обіг понять «формалізована соціально-громадянська *e*-активність» та «неформалізована соціально-громадянська *e*-активність»;

- дослідницький інструментарій щодо оцінки ефективності демократизації із залученням інтернет-ресурсу через введення показників ціннісно-нормативного рівня (інтерналізація демократичних цінностей) та сприйняття запропонованих форматів демократичних *e*-відносин та *e*-взаємодій (довіра до Інтернету);

дістало подальшого розвитку:

- обґрунтування недостатності орієнтації виключно на індексні показники розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та *e*-урядування як критерій успішності демократизаційних трансформацій із залученням інтернет-технологій в країні;

- методологічні підходи до розгляду чинників сучасної демократизації, а саме: визначення ключових агентів *e*-демократизації на різних етапах демократизаційного процесу на основі застосування векторного підходу («знизу» (громадяни) / «згори» (влада), «ззовні» (міжнародний вплив) / «зсередини» (внутрішньо-державні чинники)).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в розробці концепту електронної демократизації та створенні концептуальної моделі електронної демократизації; поглиблені соціологічних уявлень про ресурсність Інтернету в сучасному демократизаційному процесі; розширенні дослідницького інструментарію оцінки ефективності електронної демократизації суспільства, що створює методологічну основу для емпіричних досліджень демократизаційних трансформацій в сучасному суспільстві.

Означені концептуальні засади та отримані результати, викладені в дисертаційному дослідженні, мають практичне значення з огляду на необхідність наукового супроводу процесів активної дигіталізації українського суспільства та впровадження інструментів електронної взаємодії в сучасний суспільний простір. Результати дослідження можуть бути використані у практиці державного управління, діяльності громадських організацій, пов'язаних з розробкою та втіленням програм електронної взаємодії держави з громадянськістю. Отримані результати дають змогу удосконалити державну

соціальну політику в сучасній Україні, зокрема при розробці стратегічних програм дигіталізації українського суспільства, електронного урядування, вдосконаленні механізмів оцінки ефективності е-демократизаційних трансформацій суспільства. Упровадження в процесі підготовки фахівців соціологічного напрямку результатів дослідження, дасть змогу підвищити якість викладання спецкурсів з соціології Інтернету, соціології управління.

Особистий внесок здобувача. Усі ключові ідеї, положення і висновки дисертаційного дослідження розроблялись авторкою самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідались та обговорювались на таких наукових форумах: Круглий стіл «Системні ризики нестабільного суспільства: соціологічна аналітика» (25 вересня 2020 р., Інститут соціології НАН України); Круглий стіл «Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституціональності: особистості, ідеї, соціальні рухи» (3 грудня 2019 р., Інститут соціології НАН України); XV Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Модернізація суспільства та соціальні технології» (17–18 травня 2018 р., м. Київ); XIII Жовтневі Читання «Революції в політичній історії України» (10 жовтня 2017 р., Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); III конгрес Соціологічної Асоціації України (12–13 жовтня 2017 р., м. Харків); XIV Всеукраїнська Міжнародна науково-практична конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії. Структурні зміни і соціальна напруженість» (25–26 травня 2017, м. Київ); XIII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічній теорії та практиці» (19–20 травня 2016 р. м. Київ); XII Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Теорії солідарності та конфлікту в поясненні сучасних суспільних процесів» (21–22 травня 2015 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція (21–22 листопада 2013 р., Інститут соціології НАН Білорусії); II Конгрес Соціологічної асоціації України (17–19 жовтня 2013 р., м. Харків); IX Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві» (2 листопада 2012 р., м. Київ); I конгрес Соціологічної асоціації України (15–17 жовтня 2009 року, м. Харків); Соціологічний клуб: «Категорія: стиль життя. Евристичний потенціал для аналізу сучасного стану українського суспільства» (11 жовтня 2005 р., Інститут соціології НАН України); Четверта Всеукраїнська соціологічна конференції «Проблеми розвитку соціальної теорії. Соціальні процеси в Україні» (21 травня 2004 р., м. Київ).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 50 наукових публікаціях, з яких: 1 одноосібна монографія; 29 статей у наукових фахових виданнях, з яких: 4 статті у зарубіжних фахових виданнях (одна з них № 6, зокрема включена до міжнародної наукометричної бази Ulrichs Web); 25 у наукових фахових виданнях України (з яких № 8 включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus). Апробацію матеріалів дисертації засвідчують 14 публікацій. Додатково відображують наукові результати 7 праць в інших наукових виданнях.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Текст роботи містить 45 рисунків та 11 таблиць. Повний обсяг дисертації становить 417 сторінок, з яких обсяг основного тексту дисертації становить 346 сторінок. Список використаних джерел містить 379 найменувань, 142 з яких – іноземні (англомовні).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено наукову проблему, сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт і предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну, зазначено теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

У **першому розділі «Демократизація сучасного суспільства та новітні тренди її розвитку: дослідницькі підходи»** здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження демократизації в класичній науковій традиції, а також розглянуто новітні тренди сучасної демократизації та практики вимірювання рівня демократичності сучасного суспільства.

Проведений аналіз засвідчив, що в сучасний науковий дискурс не має єдиного, загальноприйнятого визначення феномену демократизації. Залежно від теоретико-прикладного поля, в рамках якого відбувається дослідження, у визначенні акцентується або структурно-функціональна наповненість феномену, або його процесуальна спрямованість, або ціннісно-нормативна наповненість, а також відтворюється бачення феномену демократизації на певному рівні – від інституційного до особистісного.

В сучасному науковому дискурсі демократизація розглядається переважно в трьох основних аспектах: як процес заміщення недемократичного режиму демократичним; як процес появи, становлення та поглиблення демократичних інститутів, практик, настанов тощо, і як процес відтворення, збереження й удосконалення існуючих демократій. Дослідницькі підходи до аналізу та пояснення змісту і чинників демократизації розгортаються у двох основних спрямуваннях – структурному та процесуальному, які акцентують свою увагу на різних аспектах дослідження демократизації. У рамках структурного («об'єктивного») підходу увага дослідників концентрується на об'єктивних чинниках демократизації – економічних, політичних, культурних, соціальних тощо, які формують результат, детермінуючи успішність / неуспішність демократизації. Процесуальний («суб'єктивістський») підхід передбачає орієнтацію дослідницької уваги не на чинниках результату демократизації, а на особливостях перебігу цього процесу. При цьому вагома роль успішності демократизації пов'язується із суб'єктивним чинником

(активними діями соціальних суб'єктів, їх стратегіями, характеристиками тощо). Констатується відсутність кардинальних суперечностей між цими підходами, які демонструють різні ракурси дослідження демократизації, що дає можливість поєднання означених підходів задля аналізу досліджуваного феномену.

Виділяються також часово-просторовий і емансипаційно-змістовний підходи до розгляду демократизації, які віддзеркалюють її розвиток у суспільно-історичному контексті (С. Гантингтон) або описують її як процес, пов'язаний з емансипацією мотиваційних сил громадян (К. Вельцель).

У результаті здійсненого аналізу в дисертації обрано емансипаційний підхід і дається визначення демократизації як емансипаційного суспільного процесу, який передбачає встановлення, функціонування й розвиток інституцій демократії, вдосконалення суспільно-політичних відносин на демократичних засадах, відтворених в інституційних, поведінкових і ціннісно-нормативних форматах функціонування сучасного суспільства.

У дослідженні здійснюється аналіз векторної спрямованості впливів на процес демократизації («знизу», «згори», «ззовні» тощо), що дозволяє висвітлити його суб'єктну агентність та виокремити на різних етапах основного ініціатора й агента таких змін, зокрема і пов'язаного із застосуванням інтернет-технологій. Розглядається зовнішній (міжнародний) аспект впливу, який спричиняється формуванням глобальної демократії, глобального громадянського суспільства та детермінує сучасний демократизаційний процес як у світі, так і в окремих країнах.

У другому розділі **«Інтернет як соціально-технічний ресурс сучасної демократизації»** аналізуються соціально-технічні характеристики Інтернету, які забезпечують можливості використання його як ресурсу сучасної демократизації, здійснюється критичний аналіз сучасних досліджень впливу Інтернету на демократизацію, а також розглядаються такі тренди сучасної демократизації як електронне урядування, електронна демократія та електронний уряд.

Інтернет розглядається як складний соціально-технічний феномен, який розширює ресурс соціально-громадянської активності, комунікації і взаємодії й водночас збільшує можливості технологізованого нагляду та контролю в сучасному дигіталізованому суспільстві. Розгляд еволюції веб-технологій засвідчує, що модернізується можливість використання ресурсу Інтернету від статичних можливостей подання онлайн-інформації, характерних для веб-технологій першого рівня, що передбачають функціонування інтернет-користувача як пасивного отримувача (об'єкта) пропонованого йому онлайн-контенту, до технологій вищих рівнів, які надають можливість поєднати реальний і цифровий світ інтернет-користувача за соціальними пріоритетами (політичними, економічними, культурними тощо) та вподобаннями, роблять інтернет-користувача активним онлайн-суб'єктом, здатним продукувати власний онлайн-контент, активно взаємодіяти та об'єднуватись за спільними інтересами, що солідаризує онлайн-спільноту. Подальший розвиток веб-

технологій, який передбачає впровадження сенсорних технологій, сприятиме розширенню можливостей залучення пересічних громадян до обговорення та прийняття суспільно важливих рішень як на місцевому, регіональному рівнях, так і на державному, міжнародному рівнях, забезпечуючи впровадження елементів прямої демократії в онлайн-форматі.

Технологічний ресурс активізації громадянської активності та розширення можливостей суспільно-громадянської взаємодії також пов'язаний з еволюцією G-технологій, які дають змогу мобілізувати суспільство, підвищуючи якість і швидкість мобільного інтернет-доступу, розширюючи сервісний пакет мобільних застосунків, зокрема й застосунків взаємодії держави (владних структур) з іншими соціальними суб'єктами (бізнес, громадські структури, пересічний громадянин).

Вагомим аспектом технологізації сучасного дигіталізованого світу, що може впливати на перебіг демократизаційного процесу, є можливість розширення ресурсів контролю та нагляду завдяки запровадженню новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Проблема використання інтернет-технологій у сучасному демократизаційному процесі пов'язана з тим, що первинно сутнісно нейтральні технічні ресурси мають дуальний суспільний потенціал. І напрям їх використання є соціально залежним від багатьох суспільних чинників (політичних, економічних, культурних, особистісних тощо), що дає підстави визначати Інтернет як складний соціально-технічний феномен, що може бути використаний як для розвитку процесу демократизації, так і для його гальмування.

У сучасному науковому дискурсі можна констатувати присутність двох якісно протилежних дослідницьких спрямувань – кібероптимістів, які визначають позитивний демократизуючий ефект Інтернету, і кіберпесимістів, які вбачають в Інтернеті загрозу сучасній демократизації. Представникам обох таборів бракує комплексного бачення ресурсного впливу Інтернету на сучасний демократизаційний процес.

Для висвітлення можливостей використання ресурсу Інтернету в сучасному процесі демократизації аналізуються інтернет-технології оптимізації взаємодії держави та суспільства. Основними інструментами забезпечення цього процесу є електронна демократія та електронний уряд, які об'єднують усіх соціальних суб'єктів (держава (Д) – громадянське суспільство (ГС) – бізнес (Б) – громадянин (Гр)), які беруть у ньому участь. Здійснений аналіз засвідчив досить широке тлумачення поняття електронної демократії в сучасному науковому дискурсі як всеосяжного суспільного блага. Розглядається доцільність розгляду електронної демократії як формалізованого елементу в системі електронного урядування, що забезпечує можливість реалізації взаємодії держави та громадян в електронному форматі через такі е-інструменти – бюджети участі, е-петиції, е-звернення, е-консультації, е-референдум, е-плебісцит тощо. Ефективне використання інструментів електронної демократії неможливе поза підтримкою як владними структурами,

так і активною е-громадськістю, здатними легітимізувати та інституціоналізувати зазначений механізм демократичної суспільної взаємодії.

У третьому розділі «Концептуальні засади дослідження електронної демократизації сучасного українського суспільства» окреслюються основні ознаки електронної демократизації українського суспільства, створюється модель електронної демократизації, визначаються її елементи та показники.

Розкриваються теоретичні засади моделювання процесу електронної демократизації. Визначаються змістовні характеристики підготовчого етапу, на якому забезпечується електронна готовність до використання ресурсів демократизації, формується законодавча й технологічна база нових суспільних е-відносин, створюється телекомунікаційна інфраструктура, поступово нарощується кількість інтернет-користувачів і розширюється спектр е-активностей. Мірою проходження цього етапу зміцнюється потенціал Інтернету як ресурсу демократизації за рахунок підвищення як технічної електронної готовності, так і готовності соціальної виявом чого стає адаптація інтернет-користувачів до активності в мережі та опанування практик задоволення через Інтернет своїх соціальних потреб. Розширення різноманітної інтернет-активності еманіпує онлайн-поведінку користувача, формує відчуття довіри до новітніх інтернет-технологій, усвідомлення важливості онлайн-присутності задля ефективнішого функціонування в сучасному світі, відбувається поступове формування громадянської онлайн-спільноти. Інтернет-мережа стає водночас простором та інструментом розширення поведінкових і соціально-культурних ресурсів демократизації.

Формується теоретичний каркас дослідження, який базується на розумінні електронної демократизації як еманіпативного суспільного процесу, що передбачає формально-організаційне забезпечення процесу, фіксацію сталих демократичних е-практик соціально-громадянської активності та взаємодії й аналіз ефективності відгуку суспільства на нові можливості реалізації громадянської е-активності та е-взаємодії, що ґрунтується на інтеріоризації певних ціннісно-нормативних настанов, які легітимізують демократизаційні трансформації суспільства.

Розкриваються основні передумови, складові та агенти електронної демократизації сучасного українського суспільства, що дозволяє сформулювати модель процесу електронної демократизації українського суспільства, окреслити типи ресурсів електронної демократизації, виділити їх показники та індикатори.

Виділяються три *типи ресурсів електронної демократизації*:

- ресурси формально-організаційного залучення;
- ресурси соціально-громадянської поведінкової активності;
- ресурси ціннісно-нормативної інтеріоризації (ресурси суб'єктивної (особистісної) цінності).

Для кожного типу ресурсів визначаються показники та індикатори, які дадуть можливість емпіричного вимірювання й оцінювання перебігу електронної демократизації в українському суспільстві.

Ресурси формально-організаційного залучення передбачають аналіз таких показників: техніко-технологічні можливості, доступні потенційним користувачам Інтернету; фактичне використання користувачами існуючих можливостей; нормативно-правове оформлення процесів дигіталізації з боку держави. Як індикатори для кожного з показників можуть бути використані такі:

- *техніко-технологічні можливості* (кількісні та якісні (функціональні) характеристики інтернет-доступу (розширення території та якості інтернет-покриття й інтернет-підключень); характеристики інтернет-контенту (забезпечення технічних та організаційних можливостей *e*-активності й *e*-взаємодії, впровадження інструментів електронного уряду, електронної демократії тощо);

- *фактичне використання користувачами існуючих можливостей* (кількісні показники користування комп'ютером, мобільним телефоном; кількісні показники доступу до Інтернету (користування мобільним Інтернетом, фіксованим (провідним ШСД) Інтернетом, місця інтернет-користування);

- *нормативно-правове оформлення* (законодавча, нормативно-правова база, формалізована в законах, нормативах, постановою тощо).

Усі перелічені вище показники та індикатори забезпечують формальні можливості для використання Інтернету як ресурсу демократизації, проте реально ресурс починає працювати лише через поведінкове відтворення соціально-громадянських активностей та взаємодій у сталих *e*-практиках інтернет-користувачів.

Ресурси соціально-громадянської поведінкової *e*-активності. Показники онлайн-активності поділяються на формалізовані й неформалізовані. Індикаторами формалізованої соціально-громадянської *e*-активності можуть бути:

- отримання електронних державних послуг (електронна реєстрація, електронна довідка, електронна черга тощо); підтримка або створення електронних петицій; звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (електронні звернення, електронні скарги тощо); запити до органів влади з проханням надати публічну інформацію (електронні запити); отримання інформації щодо звітності про фінансовий стан та фінансові операції чиновників (електронні декларації); отримання інформації про діяльність представників органів влади на посадах (електронні звіти); отримання інформації про результати проходження різноманітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання державних бюджетних коштів (електронний бюджет, електронні тендери, електронні закупівлі в системі ProZorro).

Індикаторами неформалізованої соціально-громадянської *e*-активності можуть слугувати:

- отримання інформації на сайтах різних державних і недержавних організацій; відстежування новин суспільно-політичного життя; читання блогів, сторінок політиків, громадських діячів; висловлювання своєї думки,

пропозицій, зауважень у блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо; коментування публікацій із соціальних, суспільно-політичних питань; обговорення на форумах, конференціях, у соціальних мережах актуальних питань соціально-політичного, громадського життя; ініціювання або підтримка соціальних заходів, до яких залучаються користувачі мережі (допомога АТО, переселенцям, хворим, протестні акції проти незаконної забудови тощо).

Ресурси ціннісно-нормативної інтеріоризації. Як індикатори показника ціннісно-нормативного виміру електронної демократизації пропонується використовувати такі:

- рівень довіри до Інтернету, як складного багатofакторного соціально-технічного феномену;
- засвоєння користувачами демократичних цінностей терпимості, толерантності, плюралізму, відповідальності, громадянського активізму, солідарності та взаємодопомоги, поваги до прав особистості, самоповаги тощо.

У четвертому розділі «Електронна демократизація в реаліях українського суспільства: емпірична верифікація моделі» здійснюється емпірична верифікація запропонованої моделі електронної демократизації в реаліях українського суспільства. Аналізується еволюція техніко-технологічної, законодавчої та соціальної готовності суспільства до участі у процесі електронної демократизації. Виділяються стадії дигіталізації українського суспільства – початкова, стадія зближення, стадія опанування та стадія розширення можливостей використання інтернет-ресурсу, які відтворюють процес входження інтернет-технологій у безпосередній життєвий простір пересічного громадянина. Перша стадія входження в мережу (початкова) розпочалась від часу появи перших інтернет-користувачів і продовжувалась до 2006 року, презентуючи поступове кількісне нарощування інтернет-користувачів у країні та поступове розширення можливостей користування Інтернетом вдома, на роботі, в інтернет-кафе тощо. Друга стадія (стадія зближення) розпочалась від 2006 року, коли кількість інтернет-користувачів з домашнім інтернет-доступом почала стрімко зростати і домашнє інтернет-користування мережею стало основним для більшості українських інтернет-користувачів. Третя стадія дигіталізації суспільства (стадія опанування), припадає на 2013 рік коли кількість українців, які констатували відсутність потреби користування Інтернетом перестала перевищувати кількість тих, хто почав активно користуватись мережею задля реалізації своїх потреб. Від 2017 року можна констатувати початок четвертої стадії української дигіталізації (стадії розширення можливостей), яка пов'язана з активізацією мобільного інтернет-користування серед українських користувачів. Збільшення загальної кількості інтернет-користувачів, розширення та урізноманітнення інтернет-активності українців, підвищення мобільності інтернет-користування детермінує розширення можливостей ефективної електронної демократизації країни.

Досліджується перебіг інституціоналізації процесу електронної демократизації у сучасному українському суспільстві. Ознаками інституціоналізації є формування законодавчої бази *e*-взаємодії різних соціальних суб'єктів, нарощування форматів *e*-урядування та впровадження інструментів *e*-демократії. Важливу роль в інституціоналізації процесу *e*-демократизації відіграє створення державних структур як на рівні законодавчої (Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації), так і на рівні виконавчої влади (Міністерство цифрової трансформації України). Ключовим завданням цих структур є формування та реалізація державної політики у сферах цифровізації, цифрових інновацій, електронного уряду та електронної демократії, відкритих даних тощо.

У ході аналізу результатів дослідження громадської думки з'ясовано, що суспільство демонструє готовність до використання Інтернету як ресурсу контролю за діяльністю влади, ресурсу солідаризації, ресурсу взаємодії з владними органами й установами. Зафіксовано становлення сталих соціально-громадянських *e*-практик. Результати аналізу дають підстави констатувати змістово-цільову структуру соціально-громадянської *e*-активності. Виділені за допомогою факторного аналізу компоненти (складові) соціально-громадянської *e*-активності тотожні трикомпонентній структурі соціальної поведінки в суспільстві. Отже, можна зазначити оформлення нового виду суспільних практик – соціально-громадянських інтернет-практик (СГІП), які вбирають когнітивну, емоційну та дієву складові, що утворюють самостійні підсистеми соціально-громадянської *e*-активності: когнітивно-інформаційну, емоційно-комунікаційну та дієво-поведінкову. Дослідження демонструє, що структурування нових видів соціально-громадянської *e*-активності продовжується, і насамперед за рахунок генерації нових видів формалізованої соціально-громадянської *e*-активності, які наразі перебувають у динамічному процесі становлення та інституціоналізаційного оформлення.

Підтверджено, що інтеріоризація демократичних ціннісних настанов і пріоритетів виступає латентним показником дієвості демократизаційних зрушень у суспільстві. Результати проведеного порівняльного аналізу групи «активістів» (інтернет-користувачів, які здійснюють соціально-громадянську *e*-активність) і групи «нонактивістів» (інтернет-користувачів, які не реалізують ніякої соціально-громадянської активності в мережі) засвідчують, що користувачі, які здійснюють соціально-громадянську *e*-активність демонструють більшу прихильність до демократичних цінностей та настанов порівняно з тими користувачами, які не реалізують такої активності в мережі. «Активісти» є активнішими громадянами і в офлайн, вони частіше беруть участь у різних громадсько-політичних заходах, пов'язаних із позиціонуванням і відстоюванням своїх громадсько-політичних поглядів та переконань.

Аналіз даних опитувань підтверджує, що активна громадськість, волонтери використовують Інтернет задля реалізації своєї соціально-громадянської активності, створення громадських ініціатив тощо. Водночас використання Інтернету, своєю чергою, стимулює пересічного користувача до

активнішої громадянської позиції, висловлювання своїх думок, спілкування з однодумцями, солідаризаційних проявів у мережі, а також до здійснення соціально-громадянської активності в офлайн, усвідомлення своїх громадянських прав і свобод, можливостей солідаризації та взаємодії тощо. «Активісти» демонструють більшу прихильність до демократичних цінностей та настанов.

Аналізується складний багатофакторний характер феномену довіри до Інтернету. Порівняння даних 2019 і 2020 років підтверджує гіпотезу про динамічний характер цього показника. 2020 рік став унікальним щодо значного збільшення потреби використання інтернет-технологій та онлайн-комунікації у зв'язку з ситуацією пов'язаною із ковід-пандемією та підвищенням залежності громадян від сучасних інтернет-технологій. Зменшення довіри до Інтернету порівняно з 2019 роком дає підстави припустити, що держава і суспільство виявились не готовими до інтенсифікації онлайн-активності та взаємодії, зокрема і щодо активного переведення діалогу із владою в онлайн-формат. Водночас дані підтверджують, що довіра до Інтернету пов'язана з прихильністю до демократичних цінностей та настанов, соціально-громадянською е-активністю і виступає дієвим ресурсним елементом електронної демократизації суспільства.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації підсумовуються головні результати дослідження. У дисертації розв'язано наукову проблему, яка полягає у подоланні суперечності між зростанням масиву емпіричного матеріалу щодо впливу Інтернету на демократизацію суспільства, фрагментарністю теоретичних розвідок та відсутністю системно-узагальнюючого агрегованого бачення і відповідних пояснювальних концептів, що ускладнює теоретичну інтерпретацію, соціологічний аналіз та обґрунтування наявного стану і перспектив демократизації сучасного українського суспільства з залученням ресурсних можливостей Інтернету. Розроблена на основі науково-теоретичних узагальнень та емпіричних досліджень авторська концепція процесу електронної демократизації українського суспільства, що перебуває в стані демократичного транзиту, створює методологічне підґрунтя як для подальших теоретичних розвідок, так і для емпіричних соціологічних досліджень процесу демократизації суспільства з залученням ресурсних можливостей Інтернету.

В ході реалізації завдань дослідження було отримано наступні результати:

1. На основі узагальнення і систематизації теоретико-методологічних підходів до розгляду та аналізу змісту і чинників демократизації здійснено порівняльний аналіз структурного та процесуального підходів до аналізу демократизації та виявлено їхні теоретичні переваги/можливості та обмеження. Якщо в рамках структурного підходу дослідницький акцент робиться на об'єктивних чинниках демократизації – політичних, історичних, економічних,

соціальних, культурних тощо, то процесуальний підхід зосереджує увагу на суб'єктивних чинниках, пов'язаних з діями соціальних акторів, їх стратегіями, цінностями, суспільно-політичною активністю тощо. Здійснений аналіз дозволив констатувати відсутність змістовних суперечностей між цими підходами, оскільки вони демонструють різні ракурси дослідження демократизації, що доповнюють один одного. Отже доцільним є консолідація напрацювань, отриманих при аналізі як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників демократизаційних трансформацій сучасного суспільства. Здійснений аналіз також дозволив констатувати важливість визначення певних етапів демократизації як показника інституціональних змін та маркеру якості і ефективності перебігу процесу демократизації.

На основі систематизації існуючих підходів та узагальнення даних про основні чинники, ознаки і характеристики демократизації визначено, що найбільш ефективним є дослідницький підхід до виокремлення етапів демократизації, який орієнтується на якісно-змістовні, емансипаційні ознаки процесу демократизації та відтворює сутнісно-свідомісну еволюцію громадянина, зокрема і користувача Інтернету.

2. Встановлено, що трендом сучасної демократизації є розширення спектру впливів на цей процес, в першу чергу за рахунок посилення зовнішніх інспірацій, обумовлених глобалізаційними процесами та впровадженням новітніх інтернет-технологій. Запропонований векторний підхід до розгляду чинників сучасної демократизації з акцентом на аналізі перебігу інституціоналізації демократизації в суспільстві, що перебуває у стані демократичного транзиту, не є альтернативним до класичних підходів, проте розглядає процес під дещо іншим кутом зору. В межах даного підходу аналізуються певні вектори впливу, що діють «знизу» (громадяни) / «згори» (влада), «ззовні» (міжнародний вплив) / «зсередини» (внутрішньо-державні чинники), що дозволяє визначити ключових агентів на різних етапах електронної демократизації суспільства.

Виходячи з розуміння демократизації як багатофакторного емансипаційного процесу, обґрунтовано недостатність обмеження лише аналізом функціонування і розвитку інституцій демократії та вдосконалення суспільно-політичних відносин на демократичних засадах, натомість доведено необхідність дослідження відтворення демократизації в реальних практиках, вивчення демократизаційних процесів в поведінкових і ціннісно-нормативних координатах. Висвітлено інституційне, поведінкове та ціннісно-нормативне наповнення процесу е-демократизації суспільства, окреслено етапи та визначено агентів впливу, що детермінують перебіг сучасної е-демократизації.

3. Визначення концепту електронної демократизації та структурування її компонентів дозволили здійснити експлікацію співвідношення понять електронна демократія, електронний уряд та електронне урядування. Йдеться про основні е-інструменти демократизації діяльності влади та взаємодії держави і суспільства. Доведено доцільність розгляду електронної демократії та електронного уряду як формалізованих елементів електронного урядування.

При цьому електронна демократія вміщує такі інструменти як *e*-звернення, *e*-запити, *e*-петиції, громадські бюджети тощо. Ефективність реалізації інструментів електронної демократії передбачає взаємодію в електронному урядуванні двох суб'єктів – *e*-громадянина, який ініціює використання її інструментів, та держави (влади) як суб'єкта, що має забезпечувати механізм реалізації громадських ініціатив і контролювати процес їх виконання та впровадження.

4. На основі узагальнення міждисциплінарного наукового дискурсу зафіксовано дві альтернативні дослідницькі позиції щодо оцінки впливу Інтернету на демократизацію сучасного суспільства. Позитивна оцінка обґрунтовується можливостями використання таких ресурсів як: 1 – інформаційна та комунікаційна відкритість мережі, що розширює опції громадянської активності і взаємодії та сприяє активізації громадянського контролю; 2 – можливість уникнення ризиків корумпованої взаємодії з представниками влади завдяки використанню позбавлених впливу суб'єктивного (людського) фактору інтернет-технологій. Негативна оцінка аргументується можливістю використання ресурсів Інтернет для: 1 – поширення кібернагляду і контролю за суспільством, що призводить до переслідувань тих, хто виявляє в мережі свою критичну позицію щодо дій влади тощо; 2 – цілеспрямованого маніпулювання свідомістю користувачів, що сприяє поглибленню політико-громадянської поляризації суспільства. До негативних ефектів взаємодії в мережі відносять також віртуалізацію соціальних відносин, примітивізацію громадянських дій тощо. Отже, ресурси Інтернет можуть бути використані як для розвитку, так і для гальмування процесів демократизації, що особливо важливо для суспільств, які перебувають в стані демократичного транзиту. Це актуалізує потребу в комплексних пролонгованих дослідженнях перебігу *e*-демократизації з використанням системи показників, які дозволяють фіксувати як позитивні зрушення, так і негативні тенденції.

5. Розроблено концепт електронної демократизації (*e*-демократизації) суспільства який презентує складний процес емансипативного нарощування дієвої ресурсності Інтернету у сучасному процесі демократизації. Показниками розгортання процесу *e*-демократизації є не тільки нарощування формальних ресурсів для реалізації демократичних практик, а й оцінка переваг та ризиків їх реального застосування, оскільки саме успішне впровадження соціально-громадянських *e*-практик сприяє поширенню та засвоєнню ціннісно-нормативних настанов, які легітимізують демократизаційну трансформацію суспільства.

6. Запропоновано концептуальну модель процесу електронної демократизації, яка поєднує три ключові складові – становлення структурно-організаційних системних утворень, які забезпечують можливості онлайн-активностей широкого кола громадян; становлення та закріплення у повсякденній поведінці соціально-громадянських *e*-практик; засвоєння і реалізацію у суспільній взаємодії соціально-демократичних цінностей і норм

(громадянська солідарність, толерантність, плюралізм, довіра, активна громадянська позиція, самоповага тощо).

В ході концептуалізації процесу електронної демократизації в сучасному українському суспільстві визначено його способи реалізації (формалізовані та неформалізовані *e*-практики), агентів (*IT*-активісти, громадські *e*-активісти, владні структури, міжнародні організації) та ресурси (ресурси формально-організаційного залучення; ресурси соціально-громадянської поведінкової активності; ресурси ціннісно-нормативної інтеріоризації). Розроблено показники для оцінки кожного з виділених типів ресурсів та запропоновано індикатори для їх емпіричного вимірювання.

7. Здійснено емпіричну верифікацію концептуальної моделі процесу електронної демократизації в українському суспільстві в результаті чого:

– досліджено еволюцію техніко-технологічної (створення інструментів для реалізації електронної демократії), законодавчої (формування законодавчої бази в сфері як загальних питань дигіталізації країни, так і модернізації державного управління із застосуванням інтернет-технологій, створення державних установ, для впровадження цих рішень); соціальної готовності суспільства до участі у процесі електронної демократизації (збільшення загальної кількості інтернет-користувачів, розширення та урізноманітнення інтернет-активності українців, підвищення мобільності інтернет-користування);

– констатовано становлення сталих соціально-громадянських *e*-практик (зростання кількості українців, які реалізують соціально-громадянську *e*-активність в мережі) та визначено, що особливістю нарощування соціально-громадянської активності є хвилеподібний характер (певні події в країні, та в світі збільшують потребу громадян долучатися до Інтернету задля реалізації своїх інформаційних, комунікаційних, солідаризаційних потреб).

– підтверджено, що користувачі, які реалізують соціально-громадянську активність в мережі, демонструють більшу прихильність до демократичних цінностей та настанов, порівняно з тими, хто не виявляє такої активності.

8. В процесі емпіричної верифікації моделі електронної демократизації було виявлено низку аспектів, які обумовили необхідність корекції запропонованої концептуальної моделі електронної демократизації, зокрема: було додано елемент сполучення різних типів ресурсів на основі взаємодії різних агентів процесу електронної демократизації; визначено, що ключовим моментом в диференціації користувачів за характером *e*-практик є не особливості пропонованих інструментів (формалізовані проти неформалізованих), а своєрідність мотивації самих користувачів; уточнено специфіку вимірювання показника «довіра до Інтернету», який має враховувати особливості формування довіри у користувачів (безпосередній досвід *e*-активностей) та не користувачів (фоновий суспільний досвід).

9. Отримані результати дають змогу окреслити напрями підвищення ефективності демократизації суспільства із використанням інтернет-технологій шляхом удосконалення державної соціальної політики в сучасній Україні, зокрема при розробленні стратегічних програм дигіталізації українського

суспільства, електронного урядування. Окреслені шляхи вдосконалення механізму оцінки ефективності *e*-демократизаційних трансформацій суспільства, який прописаний в «Концепції розвитку електронної демократії в Україні», оскільки він ґрунтується лише на індексних показниках розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та електронної участі, що стимулює продукування великої кількості (але не гарантує якість) *e*-інструментарію, а це підсилює недовіру громадян до можливостей використання інтернет-ресурсу демократизації суспільства. Запропоновано доповнити існуючий механізм показниками, що характеризують реальний стан та динаміку розширення соціально-громадянських *e*-практик (формалізовані та неформалізовані соціально-громадянські *e*-практики), а також показником сприйняття запропонованих форматів демократичних *e*-відносин та *e*-взаємодій (довіра до Інтернету).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати

1. Бойко Н. Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства : монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 256 с.
2. Бойко Н. Рухлива (liquid) демократія доби інтернет // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2020. № 3. С. 167–177.
3. Бойко Н. Л. Интернет и демократизация в современном научном дискурсе // Социальный альманах. № 10. Минск : «Беларуская навука», 2019. С. 281–289.
4. Бойко Н. Інтернет у демократизаційному процесі: роздуми про діалектику та складові впливу технічних інновацій у полеміці з Такісом Фотопулосом та іншими // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 11 (22). Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. С. 413–424.
5. Бойко Н. Стан довіри до Інтернету в сучасному українському суспільстві // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. праць. Випуск 6 (20) / Головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соц. н. М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. С. 369–379.
6. Бойко Н. Л. Содержательно-целевое структурирование социальной активности в Интернете // Logos et Praxis. 2018. Том 17. № 4. С. 67–73.
7. Бойко Н. Мобільний Інтернет – тренд сучасного етапу інтернетизації українського суспільства // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. праць. Випуск 5 (19) / Головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соц. наук М. О. Шульга. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. С. 350–361.
8. Бойко Н. Л. Вплив неформальної соціально-політичної комунікаційної онлайн активності на соціальну напруженість в суспільстві: регіональний вимір // Габітус. Науковий журнал з соціології. Випуск 5. Одеса, 2018. С. 31–35.

9. Бойко Н. Л. Громадянська активність онлайн: до соціологічного портрету українського користувача Інтернету // Вісник національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. 2018. №1 (37). С. 61–65.

10. Бойко Н. Соціально-політична неформальна онлайн комунікація: форми прояву та особливості суб'єкту активності // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. праць. Випуск 4 (18) / Головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соц. н. М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. С. 335–344.

11. Бойко Н. Поняття солідарності: традиційний та постмодерний підходи // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 8 (19). Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. С. 220–230.

12. Бойко Н. Дигітальна нерівність в сучасних українських реаліях // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. праць. Випуск 3 (17) / Головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соц. н. М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. С. 137–149.

13. Бойко Н. Регіональні особливості соціально-громадянської активності в Інтернеті – інтегруючий чи дезінтегруючий чинник сучасного українського суспільства? // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. праць. Випуск 2 (16) / Головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соц. н. М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. С. 483–494.

14. Бойко Н. Л. Ціннісні пріоритети соціально-активних користувачів Інтернету // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Збірник наукових праць. № 4 (1). Київ : КНУ, 2015. С. 79–85.

15. Бойко Н. Поняття “соціальна мережа” в соціологічному вимірі сучасного інформаційного світу // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 7 (18). Київ : Інститут соціології НАН України, 2015. С. 508–520.

16. Бойко Н. Л. Інтернет-активність в сучасних українських реаліях // Соціологічний альманах. № 6. Минск: «Беларуская навука», 2015. С. 534–542.

17. Бойко Н. Л. Молодежь эпохи Интернет на пороге взрослой жизни: социологический анализ // Социологический альманах. № 5. Минск: «Беларуская навука», 2014. С. 358–366.

18. Бойко Н. Інтернет-активність користувачів в умовах соціально-політичної деструкції // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. наук. праць. Випуск 1 (15) / Головні редактори д. екон. н. В. М. Ворона, д. соц. н. М. О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. С. 163–172.

19. Бойко Н. Динаміка матеріалістичних та постматеріалістичних ціннісних пріоритетів у реаліях сучасного українського суспільства // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 6 (17). Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. С. 341–352.

20. Бойко Н. Інтернет як ресурс впливу громадян на владу в сучасному українському суспільстві // Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг: зб. наук. праць / За ред. д. екон. н.

В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. С. 375–381.

21. Бойко Н. Л. Ризики та парадокси цифрової технологізації соціального контролю // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Збірник наукових праць. Вип.19. Київ : КНУ, 2013. С. 20–27.

22. Бойко Н. Актуалізація феномену “The Surveillance Society” // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 5 (16). Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. С. 473–484.

23. Бойко Н. Інтернет – новітній чинник регуляції соціальної поведінки в демократичному суспільстві // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 4 (15). Київ : Інститут соціології НАН України, 2012. С. 327–337.

24. Бойко Н. Демократичні настанови як фактор реалізації соціальних інтересів // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 2 (13). Київ : Інститут соціології НАН України, 2010. С. 198–211.

25. Бойко Н. Цифрові технології в житті мешканців невеликого міста // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 1 (12). Київ : Інститут соціології НАН України, 2009. С. 417–431.

26. Бойко Н. “Демократія голосування” та “демократія участі” в оцінках молоді // Соціальні виміри суспільства. Випуск 11. Київ : Інститут соціології НАН України, 2008. С. 170–180.

27. Бойко Н. Новітні інформаційні технології і стиль життя // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 10. Київ : Інститут соціології НАН України, 2007. С. 328–337.

28. Бойко Н. Можливості впливу на владу в уявленнях громадян України: динаміка змін 2005. Постреволюційний синдром // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 9. Київ : Інститут соціології НАН України, 2006. С. 215–222.

29. Бойко Н. Молодь у світі сучасних комп’ютерних та Інтернет-технологій. // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Випуск 8. Київ : Інститут соціології НАН України, 2005. С. 244–258.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

30. Бойко Н. Реформи електронного урядування держави та ризики втрати довіри до влади / Круглий стіл «Системні ризики нестабільного суспільства: соціологічна аналітика» (25 вересня 2020 року, Інститут соціології НАН України) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 4. 2020. С. 178–180.

31. Бойко Н. Проблеми агентності інституціональних змін у контексті диджиталізації сучасної української держави / Круглий стіл «Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституціональності: особистості, ідеї, соціальні рухи» (3 грудня 2019 року, Інститут соціології НАН України) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 2. 2020. С. 148–150.

32. Бойко Н. Л. Особливості впливу онлайн активності українських Інтернет-користувачів на відчуття соціальної напруженості в суспільстві // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Модернізація суспільства та соціальні

технології. Матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Модернізація суспільства та соціальні технології», 17–18 трав. 2018 року, (м. Київ) / Наукове видання / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка [та ін.; під заг. ред. Горбачика А. П., Судакова В. І.]. Київ : Логос, 2018. С. 30–32.

33. Бойко Н. Л. Неформальна соціально-політична онлайн комунікація – новітній чинник соціальної напруженості в сучасному суспільстві? / XIII Жовтневі Читання «Революції в політичній історії України» (10 жовтня 2017 року, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України) // Наукові записки. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2017. № 5–6 (91–92). С. 80–92.

34. Бойко Н. Л. «Hatespeech» в соціальних мережах як показник соціальної напруженості // Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання. III конгресу Соціологічної Асоціації України. Тези доповідей (12–13 жовтня 2017 року, м. Харків). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 58–59.

35. Бойко Н. Л. Інформаційна та медійна грамотність – когнітивний засіб зменшення соціальної напруженості в соціальних мережах // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Проблеми розвитку соціологічної теорії. Структурні зміни і соціальна напруженість. Матеріали XIV Всеукр. Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 травня 2017 року, (м. Київ) / Київ. нац., ун-т ім. Т. Шевченка [та ін.; під заг. ред. Горбачика А. П., Судакова В. І.]. Київ : Логос, 2017. С. 27–30.

36. Бойко Н. Л. Інтернет-солідарності: перехід від традиційного до постмодерного розуміння // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічній теорії та практиці. Матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю «Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічній теорії та практиці», 19–20 травня 2016 року (м. Київ) / Київ. нац., ун-т ім. Т. Шевченка [та ін.; під заг. ред. Куценко О. Д., Горбачик А. П. та ін.]. Київ : Логос, 2016. С. 33–35.

37. Бойко Н. Л. Web 3.0: нові можливості соціальної взаємодії в сучасному інформаційному суспільстві // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Теорії солідарності та конфлікту в поясненні сучасних суспільних процесів», 21–22 травня 2015 року (м. Київ) / Київ. нац., ун-т ім. Т. Шевченка [та ін.; під заг. ред. Куценко О. Д., Судакова В. І.]. Київ : Логос, 2015. С. 21–23.

38. Бойко Н. Л. Гражданская активность в Интернете: возможности и реальность // Социальное знание и современные проблемы развития белорусского общества: материалы междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 21–22 ноября 2013 г. / ред. кол.: Котляров И. В. (гл. ред.) и др.; НАН Беларуси, Ин-т социологии НАН Беларуси. Минск : Право и экономика, 2013. С. 236–239.

39. Бойко Н. Л. Дигіталізація сучасного суспільства: нові соціальні виклики // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес

САУ: Тези доповідей. (Харків, 17–19 жовтня 2013 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. С. 110–111.

40. Бойко Н. Л. Наслідки інформатизаційної технологізації соціального контролю в сучасному суспільстві // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві», 2 листопада 2012 року (м. Київ) / Під заг. ред. Судакова В. І, Куценко О. Д. Київ : Логос, 2012. С. 92–99.

41. Бойко Н. Л. Громадянський потенціал користувачів Інтернету // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей: Тези доповідей учасників І конгресу Соціологічної асоціації України (15–17 жовтня 2009 року, м. Харків). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. С. 375.

42. Бойко Н. Л. Процес інформатизації як демократизаційна складова стилю життя сучасної молоді. Обговорення категорії стиль життя на засіданні Соціологічного клубу (11 жовтня 2005 року) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2006. № 1. С. 193–196.

43. Бойко Н. Л. Дигітальна демократія: можливості і проблеми // Проблеми розвитку соціальної теорії. Матеріали Четвертої Всеукраїнської соціологічної конференції «Проблеми розвитку соціальної теорії. Соціальні процеси в Україні», 21 травня 2004 року, м. Київ. Київ : Інститут соціології НАН України, 2004. С. 241–243.

Праці, які додатково відображають наукові результати

44. Бойко Н. Л. Інтернет в соціологічних дослідженнях // Соціологія: терміни і поняття. Навчальний енциклопедичний словник-довідник за загальною редакцією доктора соціологічних наук професора В. М. Пічі. Львів : Видавництво «Новий Світ–2000», 2018. С. 229.

45. Бойко Н. Л. Інтернет («Всесвітня павутина») // Соціологія: терміни і поняття. Навчальний енциклопедичний словник-довідник за загальною редакцією доктора соціологічних наук професора В. М. Пічі. Львів : Видавництво «Новий Світ–2000», 2018. С. 225.

46. Бойко Н. Л. Інтернет // Соціологія: терміни і поняття. Навчальний енциклопедичний словник-довідник за загальною редакцією доктора соціологічних наук професора В. М. Пічі. Львів : Видавництво «Новий Світ–2000», 2018. С. 208.

47. Бойко Н. Л. Солідаризаційний потенціал соціально-громадянської активності в Інтернеті // Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / За ред. д. соц. н. О. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. С. 123–137.

48. Бойко Н. Проблема демократизації соціальних відносин: особистісний зріз. // Українське суспільство 1992 – 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. екон. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2007. С. 338–346.

49. Бойко Н. Засоби впливу громадськості на влади // Українське суспільство 2004–2006. Соціологічний моніторинг / За ред. д. екон. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2006. С. 385–390.

50. Бойко Н. Інформатизація соціального простору: стан і перспективи // Українське суспільство 1994 – 2004. Моніторинг соціальних змін. / За ред. д. екон. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2004. С. 508–517.

АНОТАЦІЯ

Бойко Н. Л. Інтернет як ресурс демократизації українського суспільства. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» (054 – Соціологія). – Інститут соціології НАН України, Київ, 2021.

У дисертації здійснено дослідження ресурсності Інтернету в демократизації сучасного суспільства. Наголошується, що демократизація суспільства із залученням новітніх інтернет-технологій з необхідністю має передбачати певні політичні, технічні, організаційні та законодавчі зміни, що мають відтворюватись в сталих соціально-громадянських поведінкових *e*-практиках. Успішне впровадження таких *e*-практик, своєю чергою, потребує ефективного відгуку суспільства на нові можливості реалізації соціально-громадянської активності і взаємодії з використанням можливостей Інтернету та ґрунтується на інтеріоризації демократичних ціннісно-нормативної засад і настанов суспільної активності та взаємодії.

Результати дисертації становлять як науково-теоретичний, так і суспільно-практичний інтерес та можуть бути використані в соціальній, управлінській та політичній сферах. Результати дослідження можуть бути використані у практиці державного управління, діяльності громадських організацій, пов'язаних з розробкою та втіленням програм електронної взаємодії держави з громадськістю. Отримані результати дають змогу удосконалити державну соціальну політику в сучасній Україні, зокрема при розробці стратегічних програм дигіталізації українського суспільства, електронного урядування, вдосконаленні механізмів оцінки ефективності *e*-демократизаційних трансформацій суспільства.

Ключові слова: Інтернет, демократизація, інституціоналізація, електронна демократизація, агенти *e*-демократизації, формалізовані соціально-громадянські *e*-практики, неформалізовані соціально-громадянські *e*-практики, довіра до Інтернету.

ABSTRACT

Boyko N. L. The Internet as a resource for democratization of Ukrainian society. A manuscript.

Dissertation for obtaining the scirntsfsc degree of Sociological Sciences Doctor in specialty 22.00.04 «Special and branch sociology» (054 – Sociology). – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis explores of resourcefulness of the Internet in the democratization of a modern society is carried out. It is emphasized that the democratization of society with the involvement of the modern internet-technologies should necessarily provide certain political, technical, organizational and legislative changes that are reproduced in permanent socio-civic behavioral e-practices. Successful implementation of such e-practices, in turn, requires effective response of society to new opportunities for social and civic activity and interaction with the opportunities of the Internet and is based on the internalization of democratic values and guidelines of social activity and interaction.

The research results are both of scientific-theoretical and socio-practical interest and can be used in the social, managerial and political spheres. The research results can be used in the practice of public administration, the activities of public organizations related to the development and implementation of programs of electronic interaction of the state with the citizen. The obtained results make it possible to improve the state social policy in modern Ukraine, particular in the development of strategic programs for the digitalization of Ukrainian society, e-government, improving mechanisms for assessing the effectiveness of e-democratization transformations of society.

Key words: Internet, democratization, institutionalization, electronic democratization, e-democratization agents, formalized socio-civic e-practices, informal socio-civic e-practices, trust to the Internet.

Бойко Наталія Леонідівна

**ІНТЕРНЕТ ЯК РЕСУРС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

22.00.04 — спеціальні та галузеві соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора соціологічних наук

Відповідальна за випуск:
доктор соціологічних наук, професор Злобіна О. Г.

Підписано до друку 29.03.2021 р. Формат 60x84/16
Гарнітура “Times New Roman”. Папір офісний. Друк цифровий.
Наклад 100. Ум.друк.арк. 1,6. Зам. № .

Надруковано у ФОП «Черенок К.В.»
Свідоцтво В02 №353856 від 25.09.2006 р.
м. Київ, вул. Пушкінська, 45/2
тел.: 235-81-92, 228-45-05.